

מה עלינו לעשות?

על חוסן בימי זעם ועל התפקיד הפדגוגי של לקיחת אחריות

מכתב למחנכים ומחנכות בחינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי

ד"ר מרסלו מנחם וקסלר, 15/5/2021

מאמר זה לא עבר עריכה. ניתן לפרסם, להעתיק ולהשתמש בו בכל עת.

עוברים עלינו ימים קשים מאוד. המלחמה בעזה, הפוגרומים נגד ערבים ויהודים, ההפגזות על יישובים ועוד. אנחנו, כמחנכות ומחנכים העומדים יום יום מול קהילות, ילדים וצעירים, חשים שהמציאות הכאוטית דופקת על דלתנו, בין אם נרצה בכך או לא נרצה. מצד אחד המועקה, חוסר האונים, החרדות ואף הרצון להיות במקום אחר, רחוק מהמציאות האיומה; ומן הצד השני, ההבנה – ולו רחוקה – שמתישוהו נצטרך להתמודד עם כל הקושי מול התלמידים, החניכים, הסטודנטים והקהילות שאיתם אנו עובדים.

האם אפשר, בכלל, לאזור כוח ולהתמודד עם התופת הזאת? האם אפשרי להוציא את עצמנו מהקונכייה שבה אנו יכולים לחוש חופשיים לא לעשות כלום?

הרגשות המציפים אותנו וההסתגרות הם חלק ממנגנון טבעי הפועל כדי לברוח מהמציאות האיומה. אכן, קשה מאוד להשתחרר. כל איש ואישה מרגישים כך. הדבר מצביע על כך שאנו נורמליים, והרי גם כאנשי ונשות חינוך, אנחנו לא רוצים לאבד צלם אנוש.

אבל יש משהו מעבר לצרכים האישיים שלנו, אשר נוגע ישירות בתפקיד שבחרנו. וזו הבחירה שעשינו, לאורך שנים או רק לא מזמן - לקחת אחריות על חינוך אחרים. באותו רגע בחרנו בערכים מסוימים, בפעולה מסוימת. בחרנו להיות מעורבים ולחיות את חיינו בהתאם לקוד מסוים, והקוד הזה אומר לנו שאנו לא יכולים להיות אדישים. התחייבנו בטוב וברע להשפיע על המציאות בשטח החינוך. ומשמעות הדבר, ברגעי משבר, שיש לנו מחויבות כלפי אותם בני אדם איתם אנו עובדים. אנו חייבים להיות במצב שבו אנו לוקחים אחריות ומסייעים לאחרים, יהיה מצבם אשר יהיה.

זוהי חובה מוסרית ומקצועית, ולקחנו על עצמנו אותה חובה מתוך ידיעה, גלויה או סמויה, שאנו נהיה שם, בכל מקרה ובכל מצב. גם אם לפעמים אנו נכעס או יהיה קשה לנו להבין את התנהגות של אותם בני אדם. אנו נהיה שם, כי על כך התחייבנו, מתוך אתיקה מקצועית שמחייבת אותנו, ומתוך האמונה שהדריכה אותנו.

בגלל כל הסיבות הללו, עלינו לצאת מהקונכייה שבנינו לעצמנו במצב המשברי ולחזור לשטח שלנו, כדי לבנות חוסן לאותם בני אדם, חוסן שבמקביל בונה גם לנו חוסן ונותן משמעות לחיים שבחרנו לחיות.

בניית חוסן היא מטרה חשובה מאוד במצבי משבר. היא מאפשרת לבני אדם להסתכל על המציאות הקשה בצורה מורכבת, מתוך ידיעה שלא הכל יהיה טוב לאחר ההפוגה, כי יש סיכוי שהדברים יחזרו על עצמם, בצורה קשה יותר או באותה מידה של נזק פיזי ונפשי.

כלומר, בניית חוסן איננה פתרון למצב הקיים. לא מדובר באשליה שאנו מסוגלים לבנות חיים אחרים בכוחותינו הדלים. זו פעולה שבאה לתת לנו כוח כדי להתמודד עם המשבר הנוכחי, וביתר הבנה כשהוא

יופיע בפעם הבאה. לא בגלל שאנו יודעים לנבא את העתיד, אלא מכיוון שאנו יודעים שהמציאות כל כך קשה שאין התפקיד שלנו מסוגל לשנות את יחסי הכוח בחברה כולה. גם אם יש תקווה לשינוי, דבר זה לא הופך אותנו לכל יכולים. מכאן, שאין אנו רוצים להבטיח גן עדן לאותם בני אדם שאנחנו עובדים איתם, כי אם לבנות איתם חוסן על מנת שנרגיש שיש משמעות לחיים שלנו גם במצבי משבר.

חוסן, בסופו של דבר, הוא היכולת שלנו להתמודד עם משברים ולהכין את עצמנו יותר טוב למשבר הבא. זאת, מתוך בנייה של אמון בבני האדם שאיתם אנו עובדים - ילדים, צעירים מבוגרים, מכל העדות ומכל הגוונים, ביחד או לחוד. זו התקווה שאנו בונים לעתיד.

ישנם כמה צעדים שעלינו לקחת בחשבון לבניית חוסן במצב משבר. אני מביא אותם כאן, לא בסדר חשיבות, אלא כזרקורים שאנו צריכים להיות מודעים אליהם.

סמכות מכילה

עלינו לדעת להכיל את הילדים ואת האנשים שאנו עובדים איתם. להכיל, הכוונה היא לתת להם מקום לאוורור המצוקות שלהם. לא בהכרח כי אנו מסכימים איתם, אלא מתוך הבנה שהכלה היא כלי מרכזי לקרבה בינינו, כמחנכים ומחנכות, לבינים. הם רוצים אוזן קשבת, הם רוצים להבין מה קורה סביבם, והם גם רוצים להוציא את הזעם, הכאב, החרדה והמצוקה שיושבת על חזם.

יחד עם זאת, הכלה אינה מונעת ממני להפעיל סמכות. במיוחד הסמכות לשאול שאלות, להעמיק בכל פרט ובמקביל, למנוע השתקה של אחרים בקבוצה. במצבי כאוס, ישנה נטייה לא רק לא להסכים אחד עם השנייה, אלא גם לגמד את הצד שכנגד ואף לא לתת לו זכות לבטא את עצמו. זאת, כיוון שבכל מצב משברי אנו נוטים לאטום את אוזנינו מול ביטויים שלא מייצרים קונצנזוס בקבוצה, כאשר כל אי הסכמה מתפרשת כביטול החומות שאנו מנסים לבנות כאנשים מאוחדים לכאורה. הקבוצה כקולקטיב מנסה לשמור על חומות גבוהות, כדי שאף אחד לא יוכל לערער על ההסכמות, על הקונצנזוס. מסיבה זו, כל דעה שונה מערערת על הביטחון של הקבוצה ועל היכולת המדומה לבנות הסכמות רחבות.

זוהי אשליה מסוכנת שמונעת כל דיון פורה. גם אם אנו יוצאים מנקודת המוצא שלכל אדם יש זכות לבטא את רגשותיו, הרי שאין לו זכות לדכא אחרים בקבוצה. למעשה זו לא זכות, כי אם ביטוי של חוסר יכולת לעמוד מול ביקורת או אי הסכמות. הצורך בשימת גבולות, כלומר הפעלת סמכות במצבים הללו, נובע מהצורך לבנות חוסן קבוצתי. כפי שיוסבר בהמשך, חוסן אינו אינדיבידואלי, אלא נבנה בתוך קבוצה. האחריות שלנו היא לתת לכל האנשים בקבוצה לבטא את עצמם כדי שהקבוצה כולה תבין שיש בה תזמורת רב קולית. אם אין קולות כאלו בתוך הקבוצה, אנחנו אלה שצריכים לבטא את הקול הזה.

כל דיאלוג על מצבי משבר שמתאגד סביב "אויב", "אחר" או "שונה" משותף הוא קשה מאוד. לנו האחריות לתת למגוון לבוא לידי ביטוי בקבוצה, זו למידה חשובה מאוד. קבוצה היא לא רק אוסף מקרי של בני אדם, אלא של בני אדם – יהיה גילם אשר יהיה – שיושבים ביחד ומסוגלים לדבר. עם זאת, הדיבור מותנה בכך שנותנים לכל היחידים להתבטא.

הדעות והרגשות שלנו מניחים תשתית ליכולת שלנו לבטא את עצמנו. אולם כמחנכים ומחנכות, יש לנו תפקיד כפול: יש את מה שאני מאמין בו, ויש את התפקיד שלי כמנחה המוביל את הקבוצה. עלינו להיות מסוגלים לתמרן בין הצדדים הללו, לטובת הקבוצה וגם לטובתנו. זאת, כיוון שההצלחה שלי, כמחנכת או מחנך, הינה ההצלחה של הקבוצה. החוסן מתבטא ביכולת שלי ושל הקבוצה להכיל את כל קולות של הקבוצה תוך כדי מתן מקום לכולם.

חוסן הוא עניין קבוצתי ברמה הפדגוגית

חוסן אינו יכול להיות מעשה של יחיד סגולה. חוסן נבנה על בסיס קיומם של אחרים משמעותיים, שאותם הפנמנו לאורך חיינו - אחרים משמעותיים אשר השפיעו על ראיית המציאות והבנת העולם שלנו. אדם לא נולד בעל חוסן, הוא לומד זאת מאחרים. מכאן, שכל מעשה של בניית חוסן יכול להתבצע רק במצב קבוצתי, בין אם זו המשפחה, הכיתה, בית הספר, בית הכנסת, הכנסייה או המסגד, השכונה, השכנים ועוד. אנו ממלאים את הנפש שלנו במודעות להתמודדות במצבי משבר על ידי קבלה של חוסן מצד אחרים. מהילדות ועד הזקנה, אנו סופגים את המסרים ואת ההתנהגויות שעושים אותנו בעלי חוסן. מכאן, שכל קבוצה אנושית שאנו מחנכים ומחנכות היא קבוצת התייחסות שמאפשרת לנו לבנות חוסן - תמיד כקבוצה, ולא כאינדיבידואלים.

מימד נוסף של החוסן הקבוצתי נוגע לכך שהוא מאפשר לנו להתמודד עם משבר בצורה טובה יותר. כשמישהו בקבוצה מרגיש אבוד והחוסן האישי שלו יורד, מכל סיבה, יש קבוצה שיכולה לתמוך בו. בהיעדר קבוצת שייכות, החוסן ירד. כולנו כפרטים נוטים לנסיגות ביחס לחוסן האישי שלנו, והקבוצות שאליהן אנו שייכים הן אלו שמסוגלות לשמור עלינו מול הנסיגות הללו. הכוח של הקבוצה, תהיה זו משפחה, כיתה, קבוצת חניכים, קהילה וכד' - גדול הרבה יותר מכוחו של הפרט. הקבוצות משמשות מראה למצב וליכולת שלנו להתמודד.

מורכבות

במצבי משבר אנו נוטים לראות את המצב כדיכוטומי, מקום שאין לנו בו מוצא אלא לבחור צד. הדיכוטומיה הזו הרסנית לרגשות שלנו, למחשבות שלנו ולהתנהגות שלנו. נכון הדבר שלאורך ההיסטוריה, האנושות מצאה עצמה במצב כזה הרבה מאוד פעמים. יש לזכור כי מעשים אלו לא מראים על נורמליות, אלא על קושי, משבר וכאוס. חוסר יכולת לראות בצורה מורכבת את המציאות שלנו ואת המצב המשברי, הוא ביטוי של החולשה שלנו ולא של החוסן שלנו. חוסן פירושו לראות את המציאות בצורה מורכבת כדי להבין מהם הכוחות הפועלים בה ובתוך כך גם להבין שאין רע אבסולוטי וטוב אבסולוטי. זה לא אומר ש"כולם צודקים", אלא שיש מצבים שבהם אנו חייבים לנקוט עמדות יותר מורכבות כדי להבין מניעים ותהליכים. הכוונה איננה רק למצבי משבר כמו היום בארץ, אלא היכולת להבין לעומק מצבי משבר גם במשפחה, בקהילה, בכיתה, עם קבוצת חניכים וכד'. אנו נוטים להקצין, ולבחור צד אחד בלי לחשוב על קיום הצד השני, כי כך הרבה יותר קל ופשוט. חוסן פירושו להבין עמדה מורכבת; לא כל הצדק בצד שלנו. להבין את שורשי המשבר הנוכחי אין פירושו "לוותר" לצד השני, כי אם להבין שהמציאות הרבה יותר מורכבת. וכשהמציאות מורכבת יותר, אנו מחויבים להיות בעלי חוסן כדי להסביר לעצמנו ולאחרים את המצב.

אנו עלולים לחשוב שאלו שמקצינים יש להם בטחון עצמי רב יותר מאשר לנו, בני אדם עם ראייה מורכבת. הסיבה לכך היא שתמיד קל ופשטני יותר להבין את המציאות בצורה דיכוטומית. היא נראית יותר חזקה, אבל היא תמיד יותר הרסנית לחיים שלנו. זאת, משום שאין אפשרות לצאת מנקודת הנחה שבכל מצב משברי בחיים יהיו לנו מצבי קצה שבהם נצטרך לבחור צד. החיים האמיתיים אינם מצב שבו עליי לבחור בין "הכל" או "כלום". אם הגענו למצבים הללו, פירושו של דבר שאנו נמצאים במצבי הרס עצמי וקבוצתי, שבהם אין מוצא ואין עתיד ברור.

מימד נוסף של תהליך ההרס העצמי נמצא בשלילת הקיום של האחר, השונה. דווקא האחר והשונה הוא שנותן לנו עצמנו תוקף. ללא האחר, האחידות הופכת להיות נורמה והיא זו שמייצגת את זהותנו. כלומר, אם נשלול את ה"אחרות", תהיה זו אשר תהיה, לא נקבל אישור והבנה מי אנחנו, ולמעשה נשלול את עצמנו. במקרה הגרוע, כל הווייתנו תימדד על בסיס של שלילת האחר והשונה. כשהאחר נעלם ממול עינינו תשאל השאלה, מי בכלל אנחנו? מה מייחד אותנו? האם "אנחנו" פירושו שלילת ה"אחר"? ומה נשאר מאיתנו לאחר השלילה של האחר? במקום ליהנות מהיופי של השוני, אנו שוללים אותו. וכשאנו שוללים כל שוני, בסופו של דבר נשלול "אחרים" בתוכנו. כל מי שלא דומה לנו במאת אחוזים (כמובן אין דבר כזה בעולם האמיתי), יישלל גם. האבסורד הזה מביא לעמדות קיצוניות על כל דבר ועניין בתוך קבוצה המאוחדת סביב השלילה, כי כל התנגדות או ערעור על מה שנחשב למשותף נראים כמאיימים. ההרס העצמי והקבוצתי מוביל לדרך ללא מוצא, לאובדן יכולת לזהות בתוכנו את ייחודנו.

כוחה של התקווה

חלק מבניית חוסן הוא בנייה של תקווה עתידית. במובן זה, תקווה עתידית איננה עתיד שיגיע במהרה. אין אנו בודקים את התקוות שלנו כך. תקוותו של אדם ושל הקבוצות אליהן הוא שייך נובעת מהמנגנון הטבוע בכולנו של אמונה בעתיד טוב יותר, אם לא לנו אזי לילדינו או נכדינו. אנו, כבני אדם "טלאולוגיים", חושבים על העתיד, מדמיינים את העתיד, ומנסים לחתור אליו. זהו דבר המניע אותנו לפעולה וגם ליכולת שלנו להתמודד עם משברים. אף אחד מאיתנו לא חושב, בהכרח, שהעתיד שאנו חושבים עליו יתגשם במלואו, אבל אנחנו מעבירים את התקוות הללו לדור הבא. זהו המובן החברתי-רגשי של האוטופיה: משמעותה של האוטופיה היא לצעוד לעברה, ובמקביל לדעת שהיא מתרחקת. אותה אוטופיה, תקווה, טלאולוגיה, היא אשר דוחפת לפעולה ומאשררת לנו שאנו עדיין פועלים לכיוון מה שאנו חושבים או מרגישים כטוב.

הבניית חוסן מבוססת על בניית תקווה לעתיד, שבו המשבר שאנו חיים היום לא יתקיים. גם אם אחרים יחשבו שזו אשליה, התשובה שלנו חייבת להיות שלחיות ללא תקווה, במחשבה שהכל יישאר כפי שהוא, זו מתכונת לסיוט של הרס וחורבן. בני אדם עם תפיסות דיכוטומיות חושבים שזו הצורה לראות את העתיד - מה שהיה הוא שיהיה. בני אדם מורכבים, לעומת זאת, מנסים לבחון ולבדוק דרכים של מוצא מהמשבר. לא בגלל שהם חושבים שהוא קל להשגה, אלא בגלל שזה מה שמחזק את החוסן שלהם כבני אדם.

ללא תקווה אין עתיד, וללא עתיד אין לאן ללכת. המציאות הופכת לסיוט מתמשך. הסיוט הוא כלי עבודה של אלו שאינם מאמינים ביכולת של חוסן מצדנו, והתקווה היא מה שנותן לנו כוח, גם אם היא רחוקה. גם אם אנחנו מבינים שכרגע היא בלתי מושגת, אין זה משנה, עדיין נחתור לשם. אם נגיע, ומתי נגיע, אלו כבר שאלות אחרת.

מחנכים ומחנכות התברכו ביכולת לומר בקול רם: זהו תפקידנו. נעשה את המקסימום האפשרי, מתוך הבנת המגבלות. כי זאת בחרנו לעשות.